

L'EDUCACIÓ A LES ILLES BALEARS

Antonio J. Colom Cañellas,
Martín J. March Cerdá,
Jaume Sureda Negre
Universitat de les Illes Balears

Les illes Balears, les quals accediren a l'autonomia a través de l'article 143 de la Constitució, és en aquests moments l'única comunitat autònoma amb llengua pròpia —al marge de l'oficialitat del castellà— que no té transferides les competències educatives. Per això, les illes Balears s'emmarquen dins del que s'ha denominat «Territori MEC», amb la qual cosa la gestió del sistema educatiu és competència i responsabilitat del Ministeri d'Educació i Ciència, a través de la Direcció Provincial de les Balears.

No obstant, la situació es dicotomitza si comptam que el Govern autònom de les illes Balears posseeix competències relatives a l'ensenyança del català, fet que indubtablement afecta els distints nivells del sistema educatiu, tal com tendrem ocasió de veure. Si aquesta situació general hi afegim que la caracterització socioeconòmica de l'arxipèlag, definida per la seva inclinació cap al sector terciari (turisme, principalment) que, a la vegada, ha propiciat l'assentament d'una significativa colònia estrangera amb centres educatius propis, tendrem, en resum, definits els principals vectors que incideixen en la personalització del seu sistema educatiu.

1. Antecedents històrics i marc legal actual

El 22 de febrer de 1983, quasi sis anys després de la restauració democràtica, i després de tres anys de negociacions, dificultats i renúncies autonòmiques, el Congrés dels Diputats aprovava definitivament l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears. Una autonomia que arribava a través de l'article 143 de la Constitució i que, en paraules del professor de Dret Foral de Balears, Miquel Massot, «ocasionaria la vergonya de veure arribar l'autonomia d'un

poble que històricament ha estat un regne independent, amb organització política pròpia, compartint el vagó de cua del tren autonòmic, amb les comunitats d'Extremadura, Madrid i Castella-Lleó»⁽¹⁾. Cal dir, a més que les Balears no gaudiren, en el seu moment, de la categoria de «Comunitats Històriques», encara que patissin les conseqüències del Decret de Nova Planta (1714), arribant fins i tot, en temps de la II República, a debatre el propi estatut d'autonomia, el qual no fou aprovat per reticències de les illes menors i en el qual es contemplaven les competències en matèria d'educació.

No obstant, a pesar d'aquestes fites històriques, l'aprovació de l'Estatut de 1983 no deixava de ser un fet extraordinari i d'excepcional importància ja que, per primera vegada dins d'un sistema democràtic, les illes Balears accedien a l'autogovern, encara que fos a uns nivells inferiors a les anomenades Comunitats Històriques i a Andalusia. S'inaugurava, a més, una nova etapa política que presentava dos problemes fonamentals a batre; per una part, el disseny d'una administració eficaç i descentralitzada, capaç de respondre als desitjos, problemes i necessitats dels ciutadans de cadascuna de les illes i dels seus pobles; i per altra part, aconseguir una gestió eficaç de es competències transferides i la definició de polítiques globals i sectorials en els distints camps, àmbits i nivells.

En aquest context, una de les polítiques a definir és la que es refereix a l'ensenyança i l'educació, per la qual cosa la cita a l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears és obligada⁽²⁾. L'ensenyança és una de les competències que a l'article 11, apartat 10, queda configurada de forma compartida entre l'Estat Central i els poders públics autonòmics, en el qual s'afirma que en el marc de la legislació bàsica de l'Estat correspon a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears el desenvolupament legislatiu i l'execució «de l'ensenyança en tota la seva extensió, nivells i graus, modalitats i especialitats, sense perjudici de l'article 27 de la Constitució, Lleis Orgàniques que el desenvolupament

(1) Sobre la història de l'Autonomia de les illes Balears, hi ha una significativa bibliografia que ha tractat el tema des de perspectives ideològiques i temporals diverses. En aquest sentit, cal ressaltar les següents obres:

G. MIR: *El Mallorquinisme Polític (1840-1936)*. 2v., Edicions Catalanes de París, París 1975.

J. MÈLIA: *La nació dels mallorquins*. Ed. Selecta, Barcelona 1977.

B. PEÑARRUBIA: *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*. Ed. Curial, Barcelona 1980.

R. PINYA: *La lluita per l'autonomia de les Balears*. Ed. Obra Cultural Balear, Palma 1985.

(2) Hi ha, en relació a l'Estatut de les Illes Balears, diversos estudis que l'analitzen des de la perspectiva competencial. Vegeu a manera d'exemple:

B. COLOM: *L'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears*. Ed. Curial, Barcelona 1978.

J.M. QUINTANA: *El Estatuto de Autonomía para las Islas Baleares (Análisis jurídico y sistemático)*. Ed. Civitas, Madrid 1984.

A. RIBAS: *El Estatuto de Autonomía de las Islas Baleares*. Ed. Universitat de les Illes Balears, Palma 1988.

lupin, de les facultats que atribueix l'Estat a l'article 149 de la Constitució i de l'alta inspecció necessària per al seu compliment i garantia». No obstant, el fet d'accedir a l'autonomia per la via de l'article 143 de la Constitució suposa i implica que l'assumpció de competències en matèria d'educació depèn de fet de la voluntat política del Govern Central, tal com a més s'especifica a l'article 16.2.2 de l'esmentat Estatut. Hi ha, com és sabut, una altra alternativa, tal com indica l'apartat 2n de l'article 148 de la Constitució, el qual assenyalava que després de 5 anys es pot accedir a competències de govern previ acord, per majoria absoluta, dels parlaments autonòmics i mitjançant llei orgànica aprovada per les Corts Generals. Doncs bé, davant la nul·la «voluntat política» del Govern Central, el Govern Balear, ja que encara no s'havien assolit els 5 anys preceptius, intentà una altra via constitucional per recaptar competències en matèria d'educació. Així, el mes de gener de 1984, el Govern Balear aprovà dues proposicions de llei de transferències a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears de competències de titularitat estatal en matèria d'ensenyança universitària i no universitària, fent ús de la facultat constitucional establerta a l'article 150.2 de la Constitució i en compliment a l'article 16.2 de l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears. Ambdues proposicions foren aprovades pel Parlament Balear amb els vots favorables del Grup Popular, del Grup Regionalista i del Grup d'Esquerra Nacionalista, comptant amb els vots negatius dels diputats del PSOE balear, els quals argumentaren que per raons d'oportunitat i d'interès general era necessari complir l'espera dels cinc anys preceptius ja esmentats. Aquests projectes foren remesos al Congrés dels Diputats, de conformitat amb l'article 87. de la Constitució, el qual va emetre el seu vot negatiu a la tramitació de les esmentades lleis orgàniques.

Després d'aquest intent fallat, la Comunitat Autònoma de les Illes Balears té, després d'haver transcorregut els cinc anys de l'entrada en vigor de l'Estatut d'Autonomia, dues possibilitats per poder assolir competències en matèria educativa. Per una part, reformar el propi Estatut d'Autonomia, cosa que no compta amb el beneplàcit de totes les forces polítiques; i per altra, la transferència de les competències educatives mitjançant Llei Orgànica que impedeixi, a més, la Reforma de l'Estatut, cosa que tampoc no és compartida per les diferents famílies polítiques de l'arxipèlag. Tot això fa que, en aquests moments, la Comunitat Autònoma de les Illes Balears (CAIB) es trobi, en matèria educativa, en una situació d'«impasse» molt semblant a la resta de Comunitats Autònomes que accediren a l'autonomia a través de l'article 143 de la nostra Carta Magna.

Emperò, i a pesar del que hem exposat anteriorment, la CAIB té competències i serveis educatius concrets, significatius i importants, ja que l'article 14 de l'Estatut d'Autonomia diu que «la Comunitat Autònoma té la competència exclusiva, en harmonia amb els plans d'estudis estatals, de l'en-

senyament de la llengua catalana, pròpia de les Illes Balears, d'acord amb la tradició literària autòctona. La seva normalització serà un objectiu dels poders públics de la Comunitat Autònoma. Les modalitats insulars del català seran objecte d'estudi i protecció, sense perjudici de la unitat de l'idioma». S'ha de tenir en compte que, segons l'article 3 de l'Estatut, la llengua catalana té, juntament amb la castellana, el rang d'idioma oficial, per la qual cosa tots els ciutadans tenen el dret de conèixer-la i utilitzar-la, i ningú pot ser discriminat per raons idiomàtiques. A més, segons la disposició addicional segona de l'Estatut d'Autonomia, la institució oficial consultiva per a tot allò que es refereixi a la llengua catalana és la Universitat de les Illes Balears. Així doncs, la Comunitat Autònoma té en el context políticolingüístic un important paper a jugar i la possibilitat de poder dur a terme plans d'actuació que intervenen a totes les esferes del sistema educatiu. És, aleshores, una situació certament dicotomitzada, ja que les Balears i el seu govern, si bé no tenen competències en matèria educativa, pel fet de tenir-les a l'àrea lingüística, legisla i actua sobre el sistema escolar quan obliga a l'ensenyança i l'aprenentatge de la llengua catalana.

També cal assenyalar que la CAIB, a més de les competències ressenyades a l'articulat esmentat anteriorment, posseeix, a través de l'article 10, apartat 9, transferida tota la potestat legislativa, reglamentària i executiva sobre el Conservatori Professional de Música, el qual necessita, per cert, un important procés de reestructuració i de reconversió que encara no ha començat. Dir, per acabar, que la Conselleria d'Educació i Cultura subvenciona anualment l'anomenada «Escola d'Estiu» que és, després de la de Barcelona, l'experiència més antiga de les que d'aquesta mena tenen lloc a Espanya. A continuació centrarem els tipus d'activitats que es desenvolupen en matèria educativa des de la Conselleria d'Educació i Cultura de la CAIB.

2. Situació actual de l'administració educativa

Sota aquest epígraf, ens volem referir diferencialment a les dues instàncies que en funció d'objectius diversos controlen l'administració i, també, el sistema educatiu de les Balears. Obviament, el lector sabrà que ens estam referint a la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Autònom, per una part, i a la Direcció Provincial del Ministeri d'Educació i Ciència, per l'altra. La primera, com hem dit, amb plenes competències en matèria lingüística, i la segona com a vertadera executora de la política ministerial en matèria d'educació a tot l'arxipèlag.

2.1. Conselleria d'Educació i Cultura

Aquesta unitat de gestió del Govern Balear presenta curiosament una situació sinó anòma, almenys sorprenent; deim això perquè tal com hem reiterat la CAIB no té competències en matèria d'educació i ensenyança, la qual cosa no vol dir que la Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, ja que aquesta és la seva denominació completa, inclogui al seu organigrama la figura, ni més ni menys, d'un Director General d'Educació. Fruit del resultat electoral de la convocatòria autonòmica de 1987, el govern autònom de les Balears quedà constituït per un pacte de govern entre el que avui dia s'anomena Partit Popular i la dreta regionalista englobada sota les sigles UM (Unió Mallorca), a la qual tocà la Conselleria d'Educació i Cultura (a més de l'Agricultura). Doncs bé, ja des del principi, el seu màxim responsable, l'actual Consellera Maria Antònia Munar, anuncià la creació de l'esmentada Direcció General, la qual es posà en funcionament el gener de 1988. Amb aquesta mesura es desenvolupava l'organigrama de l'esmentada Conselleria fins a cobrir les seves tres àrees d'actuació (Cultura, Educació i Esports). El lloc, sense a penes funcionalitat legal, fou cobert per la persona de D. Bartomeu Rotger Amengual, Cap de la Inspecció Tècnica de Balears fins a aquells moments.

Així les coses, una Ordre de l'esmentada Consellera, publicada el 14 de juliol de 1988, aprovava el reglament orgànic del seu Departament, i l'article 27 d'aquest decret estructurava la Direcció General d'Educació en tres àrees de serveis:

- Servei de Planificació i Gestió Administrativa.
- Servei d'Estudis i Programes.
- Servei de Supervisió i recepció de transferències.

Així mateix, l'esmentat articulat preveia la possible constitució del Consell Escolar de la Comunitat Autònoma, el qual tendria la funció de ser organisme de consulta, i nomenava la figura del Director General d'Educació, president del Consell Regional de la Ciència i de la Tecnologia.

Damunt el paper, aparentment, amb la creació de la Direcció General d'Educació semblava que es posaven les bases necessàries per poder rebre les transferències educatives, si bé la realitat és molt diferent, ja que excepte l'inoperant Consell Regional de la Ciència i de la Tecnologia, els altres serveis i estructures de la Direcció General d'Educació no s'han desenvolupat ni entrat en funcionament. Amb això, la Comunitat Autònoma de les Illes Balears posseeix un òrgan administratiu —una Direcció General— sense funcionalitat real i que, òbviament, és només una façana, en el fons inoperant, a l'hora d'aconseguir eficaçment la recepció de les transferències en matèria

educativa, tal com s'ha demostrat durant els anys que ha funcionat, ja que les transferències continuen tan llunyanes com en un principi.

No obstant, lògicament, la Direcció General d'Educació diu comptar amb un pla d'actuació per a 1989, el qual d'acord amb el que s'ha exposat per part dels seus responsables, podria definir-se a través de la consecució dels següents objectius:

1. La preparació de les transferències de competències educatives, la qual cosa a la vegada suposa la realització d'una sèrie d'accions que donin resposta a aquest objectiu:

- a) L'elaboració d'un llibre blanc d'educació referit a les Balears.
- b) La definició d'un calendari de prioritització de les competències.

2. El perfeccionament, l'actualització i el reciclatge del professorat en matèria de llengua i cultura catalana, principalment, si bé també es contempla aquesta actuació a un nivell més general a través de l'organització de congressos (per cert, s'anuncia la celebració d'un d'ells sobre «Mass Media i Educació», de rang internacional), la publicació d'obres pedagògiques i la realització de seminaris i cursos, etc.

3. L'ordenació i avaluació de l'ensenyança de la llengua i de la cultura de les illes Balears, d'acord amb un conveni signat amb el MEC.

4. El desenvolupament d'un pla d'Educació d'Adults a través també de convenis amb el MEC, els ajuntaments de les diverses localitats il·lenques i l'Institut Nacional de Empleo (INEM).

5. La creació d'una xarxa d'Escoles de la Naturalesa, dins d'una política de potenciació de l'educació ambiental.

6. L'organització i professionalització del Conservatori Professional de Música i la creació, mitjançant convenis amb els ajuntaments, d'Escoles Municipals de Música.

7. La potenciació de la investigació a través del creat Consell Regional de la Ciència i de la Tecnologia i de la realització de convenis específics amb la Universitat de les Illes Balears.

A la vegada, cal assenyalar que el pressupost aproximat existent per posar en funcionament aquest pla d'actuació ressenyat és, durant 1989, d'uns 300 milions de pessetes, dels quals poc més de la meitat es destinen al Conservatori de Música. La resta, quasi a parts iguals, es reparteix entre el pagament del personal administratiu i la realització concreta i específica de les diverses activitats.

De fet, dels set objectius ressenyats, possiblement el corresponent a reciclatge del professorat en llengua catalana i cultura balear, sigui l'objectiu

més assumit per la Conselleria, si bé cal dir que l'execució i desenvolupament d'aquest programa de formació i perfeccionament és, a causa del pertinent conveni, competència exclusiva de la Universitat de les Illes Balears, que el duu a terme a través del seu Institut de Ciències de l'Educació.

Aquests cursos conclouen amb dues titulacions diferenciades, després de dos o tres anys d'estudis; s'imparteixen a cada illa i, en el cas de Mallorca i Menorca, de forma descentralitzada. Es pot veure l'evolució i la incidència d'aquestes activitats sobre el professorat balear a través de les següents dades:

Professorat matriculat als cursos de reciclatge de català ⁽³⁾			
Lloc	Cursos		
	1985-86	1986-87	1988-89
Palma	452	496	575
Inca	85	84	121
Manacor	96	173	140
Sóller	—	39	34
Artà	—	—	66
Ciutadella	29	36	60
Maó	27	48	103
Eivissa	66	81	117
Formentera	16	17	28
TOTAL	771	974	1.244

Si es té en compte que el professorat de pre-escolar i EGB de les Balears és d'uns 2.800 professionals, es podrà comprovar la creixent incidència d'aquests cursos que actualment arriben a un 45 % dels professors en exercici.

De totes maneres, si contemplam globalment els set objectius que la Conselleria es proposa, així com l'escassa perspectiva temporal d'aquesta, resulta, en aquests moments, difícil analitzar i avaluar el treball i les activitats realitzades. El que sí resulta evident és que, a més de les campanyes d'imatge, la Direcció General d'Educació haurà de fer feina de manera rigorosa i seriosa si vol dur a terme els seus propòsits abans del 91 (que és el termini que s'ha proposat), i més encara si es pretén assumir amb eficàcia totes les competències educatives deixant al marge la política victimista i els gestos propagandístics.

(3) Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears. Estadístiques inèdites. Elaboració dels autors.

2.2. Direcció Provincial d'Educació

Aquest organisme, representant a la Comunitat Autònoma de l'Administració Educativa (MEC) del Govern Central, és qui realment posseeix totes les competències sobre el sistema educatiu a les Balears. El seu origen data de la reconversió de les antigues delegacions provincials del Ministeri d'Educació i Ciència, i el seu protagonisme en vectors tals com la Renovació Educativa i Serveis de Suport al propi sistema educatiu ha estat tan important en aquests últims anys que avui dia se'ns evidencia com una estructura dinàmica i viva, la qual a pesar dels problemes normals que concorren en aquesta mena d'instàncies, ha actualitzat i modernitzat el món educatiu de les Balears a cotes impensables fa tan sols una dècada.

Amb una estructura organitzativa típica d'aquestes unitats administratives, l'objectiu prioritari de la Direcció Provincial se centre cara al futur en la correcta implementació de la Reforma Educativa, de la qual està pendent tot el país, així com anar augmentant les cotes quant a la renovació educativa i a la qualitat de l'ensenyança. Per això, es compta amb les següents unitats funcionals:

- Secretaria General.
- Unitat de Planificació.
- Unitat de Serveis i de Personal.
- La Inspecció Tècnica.
- Unitat Tècnica de Construccions Escolars.
- Unitat de Programes Educatius.
- Servei de beques i nònimes.

La preocupació bàsica és aconseguir la suficient preparació dels docents perquè sigui realitat el desenvolupament dels projectes curriculars del centre, que de fet es convertiran en els vertaders dinamitzadors de l'ensenyança i de la seva innovació⁽⁴⁾.

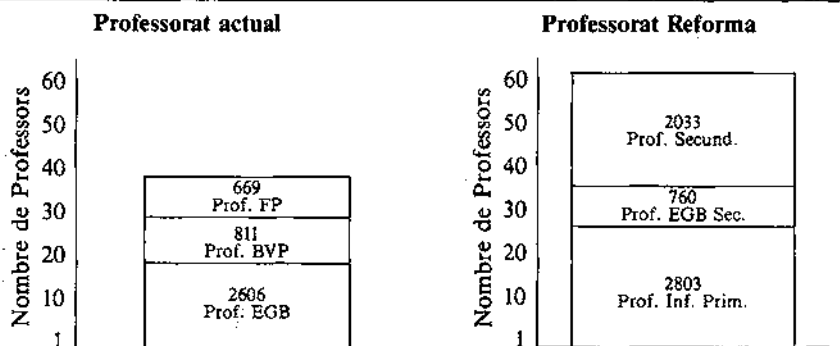
Els paràmetres més importants i definidors del sistema educatiu de les Balears es poden determinar a través dels següents quadres que a continuació incloem:

(4) Anotacions a la reforma del sistema educatiu. Publicat per la Direcció Provincial del MEC a les Balears, Palma, juny de 1989, 32 pàg. Pàg. 19 a 22.

Previsions de la població escolar de les Balears⁽⁵⁾

Edats	1987	1991	1993	1994	1996
3-5	27.789	27.106	25.801	25.181	24.003
6-11	63.724	61.240	59.460	58.600	56.928
12-15	44.772	42.433	41.223	40.635	39.476
16-18	32.462	33.433	31.973	31.268	29.904

la qual cosa, a pesar del descens demogràfic generalitzat a tot el país, el següent augment quant al nombre de professors funcionaris:

Comparació del professorat abans i després de la Reforma⁽⁶⁾

Les últimes dades definidores dels sistemes que ens ha aportat la Inspecció Tècnica d'Educació⁽⁷⁾, i que es corresponen a juny de 1988, són els següents:

(5) Ibidem, pàg. 30.

(6) Ibidem, pàg. 26.

(7) Agraïm molt sincerament a la Inspecció Tècnica de la Direcció Provincial del MEC a les Balears, i especialment al seu Inspector Cap, el sr. Gaspar Nicolau Crespi, les dades facilitades i que aportam en el text.

Centres públics	Nombre de centres	Nombre d'alumnes	Nombre de professors
Pre-escolar	14	7.722	346
EGB	192	54.180	2.363
BUP	21	14.776	811
FP	21	8.383	655
TOTAL	248	85.061	3.175

Cal assenyalar que en els 2.363 professors d'EGB se n'inclouen 440 d'Educació Especial. D'aquestes xifres es desprenen les següents ratios: per a Pre-escolar 22'31 alumnes per professor; per a EGB 22'94; per a BUP 18'20; i per a FP 12'79.

Centres privats i concertats	Nombre de centres	Nombre d'alumnes	Nombre de professors
Pre-escolar	30	12.326	368
EGB	107	44.368	1.674
BUP	37	7.634	596
FP	13	2.826	326

Així mateix, constatarem que dels 1.674 professors d'EGB del sector privat, 382 es dediquen a l'Educació Especial. Hem de dir també que les ratios per nivells són les següents: per a Pre-escolar 33'49 alumnes per professor; per a EGB 26'50; per a BUP 12'80; i per a FP 8'66.

Per últim, indicarem les quantitats totals definidores del sistema educatiu balear, el setembre de 1989, per la qual cosa aportam les darreres dades fetes públiques per la Direcció Provincial d'Educació. No les presentam al mateix nivell d'anàlisi que les anteriors, ja que la seva publicació obeeia a la urgència de definir el sistema davant l'obertura del curs 1989-90, essent aportats, a més, en una roda de premsa davant els representants dels mitjans informatius locals⁽⁸⁾:

(8) Vegeu Diario Última Hora, de Palma de Mallorca, corresponent al 15 de setembre de 1989.

Cens escolar de les Balears						
Alumnes	Professors	Centres escolars			TOTAL	
		Mallorca	Menorca	Eiv.-Form.		
EGB	117.419	4.882	229	28	43	300
BUP	21.519	1.407	48	4	6	58
FP	11.567	1.010	29	2	4	35
TOTAL	150.505	7.387	306	34	53	393

A més, en aquesta ocasió, es donaren les següents dades:

Professorat de centres públics 4.865

Professorat de centres privats 2.522

Alumnes a centres públics: EGB (al voltant de) 64.000

BUP (al voltant de) 14.000

FP (al voltant de) 8.768

Alumnes a centres privats: EGB (al voltant de) 53.000

BUP (al voltant de) 7.000

FP (al voltant de) 2.799

Podem, doncs, afirmar que a nivell d'ensenyances mitjanes (BUP i FP) la societat balear es va decantant significativament cap a l'opció pública, la qual controla grosso modo les dues terceres parts del total d'alumnes matriculats; en canvi, a nivell d'educació pre-escolar i EGB, les dues alternatives quasi s'equiparen, si bé el sector públic va consolidant una certa diferència (54 % de l'alumnat).

De totes maneres, la personalització de l'acció educativa que propicia la Direcció Provincial s'evidencia, fonamentalment, a través de les activitats i plans que des de fa anys va desenvolupant l'anomenada UPE o Unitat de Programes Educatius. Amb uns tres-cents professors destacats en els seus distints serveis i prestant el seu esforç a dedicació exclusiva, poc a poc, va consolidant tota una sèrie d'activitats renovadores i de suport, les quals, avui dia, són les que més signifiquen al magisteri balear i a la seva estructura educativa. La UPE (a les activitats de la qual ens referirem pròximament en un altre apartat d'aquest treball), al mateix temps serveix de nexa i articulació entre la situació actual del sistema i la que es pretén propiciar, en un futur, amb la implantació de la Reforma Educativa que està recollida a la LOSE (Llei d'Ordenació del Sistema Educatiu). En aquest sentit, les experiències acumulades a través dels distints centres experimentals que iniciaren fa anys l'aplicació de la Reforma, es consideren bàsiques per a poder

orientar amb encert les innovacions a les quals es veurà abocat el professorat en la seva totalitat.

Els centres experimentals a les Balears han estat els següents⁽⁹⁾:

Centres experimentals i especialitats	Inici duració de l'experiència					
	83-84	84-85	86-87	87-88	88-89	90-91
Escoles infantils						
C.P. «Verge del Carme» - Maó						
C.P. «Palma Vell» - Palma de Mallorca						
Cicle Superior d'EGB						
C.P. «Anselm Tumedà» Palma de Mallorca						
C.P. «Coll d'En Rabassa» Palma de Mallorca						
C.P. «Miquel Porcel» Palma de Mallorca						
C.P. «Simó Ballestar» - Manacor						
C.P. «Joan Benejam» - Ciutadella						
C.P. «Labritja» - Sant Joan Bautista						
R.E.M. 1r Cicle						
I.F.P. «Pere de Son Gall» - Lluçmajor						
I.B. «Fernando III el Santo» Palma de Mallorca						
I.B. «Ramon Lluç» - Palma de Mallorca						
I.F.P. «Na Carmel·la» - Manacor						
I. Politènic de F.P. - Palma de Mallorca						
R.E.M. 2n Cicle Batxillerats						
(1) I.F.P. «Pere de Son Gall» Lluçmajor						
(2) I.B. «Fernando III el Santo» Palma						
(3) I.F.P. «Juníper Serra» Palma de Mallorca						
(4) I.B. «Ramon Lluç» Palma de Mallorca						
(5) Escola d'Arts i Oficis Palma de Mallorca						
Mòduls Professionals «3»						
I.F.P. «Pere de Son Gall» - Lluçmajor						

(On REM es refereix a Reforma de les Ensenyances Mitjanes i (1) Batxillerat tècnic industrial, tècnic administratiu i lingüístic, (2) Batxillerat Lingüístic i a Ciències Naturals, (3) Tècnic administratiu, (4) a Ciències Socials i (5) Artístic).

(9) Anotacions a la reforma del sistema educatiu. Opuscle ja citat, pàg. 25.

Hem volgut, si bé molt breument, definir la funcionalitat i els objectius de les dues instàncies —Direcció General d'Educació del Govern Autònom i Direcció Provincial del MEC a les Balears— que tenen incidència sobre el sistema educatiu de la nostra Comunitat Autònoma. La primera de les esmentades és a l'expectativa d'unes hipotètiques transferències, i s'ocupa essencialment de les competències en matèria lingüística. Per la resta, excepte algunes realitzacions puntuals, no tenen incidència real sobre el sistema i, per tant, les seves accions no trascendeixen de la política d'imatge i/o més o menys publicitària. Per la seva banda, la Direcció Provincial del MEC basa els seus esforços en la renovació i preparació del professorat de cara a la reforma que s'apropa. Per això, compta fonamentalment amb la UPE (Unitat de Programes Educatius) que, des dels seus inicis, ha aconseguit aportar dinamisme i vivacitat al sistema. La qual cosa, coneguda la trajectòria de l'antiga Delegació del MEC a les Balears, no deixa de ser una meritòria novetat que ha sorprès a tots els observadors. El mateix Director Provincial, Sr. Andreu Crespi⁽¹⁰⁾ insisteix en la transcendència de la Reforma, i ho fa des de la perspectiva autonomista quan afirma que «ara comença una altra etapa tant o més important que l'anterior: la discussió del currículum de base, és a dir, l'estructura bàsica dels continguts sobre les quals les Comunitats Autònomes i els Centres Educatius hauran de realitzar les adaptacions segons les necessitats educatives del seu entorn». És per això que la renovació i el perfeccionament del professorat són, en aquests moments, les preocupacions bàsiques de les autoritats administratives del sistema educatiu balear.

3. Principis rectors de l'acció

En aquest apartat pretendrem revisar les accions concretes que van personalitzant la comunitat educativa balear, per la qual cosa, com a fruit de l'exercici anunciat, intentarem caracteritzar realment els aspectes més significatius i individualitzats, identificadors al cap i a la fi del sistema educatiu de les Balears. Això, per suposat, implicarà caure de nou en la dicotomització que hem anat veient, pel fet que la CAIB posseeix dues instàncies amb incidència, encara que diversa, sobre les nostres escoles. Fonamentalment, analitzarem les conseqüències que es deriven, per al sistema, de l'ensenyança als currículums escolars de la llengua catalana, dels aspectes que per aquest motiu compareguin a l'hora de plantejar el currículum escolar, i acabarem amb les institucions i serveis propis que afecten la dinamització educativa. Com

(10) Vegeu a *Ibidem* l'escrit de l'Ilm. Director Provincial del MEC a les Balears, D. Andreu Crespi Plaza, pàg. 5.

haurà intuït el lector, la primera qüestió —l'ensenyança de la llengua pròpia— ens obligarà a incidir sobre la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Autònom, ja que aquest tema és de la seva exclusiva competència; i per a les altres dues qüestions —el currículum específic i les institucions— haurérem de reprendre de nou les accions i plans de la Direcció Provincial del MEC.

3.1. L'ensenyança del català

Històricament, el català ha estat la llengua pròpia de les illes Balears i el seu ús sempre, a pesar dels esdeveniments històrics més advers, ha estat present entre els seus habitants. Diem això perquè, de fet, la incorporació de l'ensenyança del català al sistema educatiu de les Balears s'inicià abans de començar el procés autonòmic que acabaria amb l'aprovació del pertinent Estatut d'Autonomia.

Així, a més de les accions pròpies de diversos professors que a les seves aules començaren activitats i ensenyances en català, cal destacar la legalitat que s'assolí quan el denominat «Consell General Interinsular», o organisme de govern i de representació política durant el període preautonòmic del nostre país, signà un conveni o acord amb el Ministeri d'Educació i Ciència a fi d'iniciar, a la llum pública, l'ensenyança del català a les escoles. D'aquesta forma, el Reial Decret 2192/1979 pot considerar-se la primera passa d'un llarg procés que no té altra objectiu que el d'assolir la recuperació de l'ús de la llengua catalana a les escoles de les Balears, independentment dels seus nivells, graus o modalitats. Obviament, el decret esmentat no era la millor solució, si bé la seva consecució s'ha de veure avui dia com a positiva a pesar de les insuficiències, dels problemes i de les dificultats que les primeres aplicacions evidenciaren en el decret.⁽¹¹⁾

Un exemple d'aquestes deficiències denunciades era la marginació del català a COU, a la Formació Professional de 2n grau, a l'educació especial i a l'ensenyança d'adults; a més, el decret no s'aplicà a fons, amb grans buits

(11) Les dades aportades i que aportarem sobre la situació de la llengua catalana a les escoles de les illes Balears, les hem extretes de diferents documents, informes i articles, d'entre els quals destaquen:

M.J. MARCH: «La Educación en las Islas Baleares». Cuadernos de Pedagogía, núm. 106, Barcelona, octubre de 1983, pàgs. 41 a 45.

M.J. MARCH: «Una comunidad sin competencias educativas», Cuadernos de Pedagogía, núm. 136, Barcelona, abril de 1986, pàg. 76 a 87.

M.J. MARCH & GRUP DE SOCIOLOGIA DE L'EDUCACIÓ: «El català a Mallorca: una situació d'emergència» (Aproximació sociolingüística de la llengua catalana a l'illa de Mallorca), inèdit. Departament de Ciències de l'Educació de la UIB, Palma 1987. Així mateix, la revista EL MIRALL ha publicat recentment dos números monogràfics sobre la problemàtica del català a les escoles de les Balears. Consultau el núm. 18 de 1988 i el núm. 27 d'abril de 1989. També s'han emprat diversos documents de la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

a pre-escolar i a la primera etapa d'EGB. També, a nivell geogràfic no podem parlar d'homogeneïtzació, ja que l'illa d'Eivissa i la capital de la Comunitat, Palma de Mallorca, foren molt deficitàries en l'aplicació del decret. Per altra banda, mai no es un féu un seguiment referit a la qualitat de l'ensenyança, per la qual cosa les conseqüències del decret es pot dir que, exclusivament, es veuen en el fet que fou l'instrument iniciador de la normalització lingüística.

Aquest Reial Decret de 1979, al qual ens hem referit, fou modificat pel Consell del Govern Balear, ja amb plena protestat autonòmica, i en l'exercici de les competències que l'Estatut d'Autonomia atribuïa i prèvia derogació per part del Govern Central del Reial Decret 2192/1979 de 7 de setembre, pel qual, per primera vegada, es regulava la incorporació de la llengua catalana al sistema escolar de les illes Balears.

El nou Decret d'Ensenyança de la Llengua i Literatura pròpies de les illes Balears de 13 de setembre de 1985 suposà la modificació d'una sèrie de punts respecte de l'articular anterior (inclusió del català a COU i FP de 2n grau), si bé en determinats cercles polítics, culturals i docents es considerava més convenient modificar l'anterior decret de 1979 a causa de l'aprovació, per part del Parlament Balear, de la Llei de Normalització Lingüística.⁽¹²⁾

Aquesta Llei fou aprovada per unanimitat, aconseguint-se el consens entre totes les forces polítiques amb representació parlamentària, i suposà la definitiva institucionalització de la normalitat lingüístico-legal a nivell escolar. No obstant, la seva plena aplicació ha exigít i exigirà encara tota una sèrie de mesures, disposicions, decrets, ordres, etc. tant per part del Govern de les Balears com per part de l'Administració Central en el marc de les seves respectives competències, ja que l'ensenyança no és encara una competència transferida.

Així, doncs, a pesar del que encara queden per desenvolupar, no hi ha dubte que l'aplicació d'aquestes lleis i decrets s'ha de considerar, en principi, positiva en la perspectiva d'assolir la normalització lingüística, tant a nivell escolar com a nivell social. No obstant, cal destacar una sèrie de fets en relació a la incidència que la posada en pràctica d'aquests articulats ha anat possibilitant; a nivell general, i com a exponent-resum de les seves conseqüències, cal parlar de la implantació de diversos models lingüístico-escolars als distints centres educatius de les Balears. Cosa que, per altra banda, no deixa de ser paradoxal; es dicten lleis per normalitzar lingüísticament una comunitat i el seu sistema escolar i el primer efecte que produeix és la pluralitat de models. Possiblement, la constatació de tota una sèrie de fets n'aclariran la qüestió, al mateix temps que ens servirà per endinsar-nos en el

(12) És la Llei 3/1986 de 19 d'abril.

coneixement sobre com es troba l'ensenyança de la llengua pròpia en el sistema educatiu de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears.⁽¹³⁾

1. En primer lloc, hem de constatar l'absència, per part de les autoritats autonòmiques, de definició de models lingüístico-escolars en funció de la utilització i l'ús que es realitzi de la llengua catalana; és a dir, si s'empra la llengua catalana simplement com una assignatura, o bé com una llengua vehicular per a l'ensenyança de totes les matèries que formen part del currículum educatiu dels estudiants, o si s'empra el català com una llengua per a l'ensenyança de determinades matèries. Per tant, cal destacar en aquest sentit l'absència de definició de models lingüístico-escolars i, en conseqüència, l'absència d'una política clara assumida i impulsada per les autoritats competents.

2. Hem de constatar l'absència d'estudis sociolingüístics a nivell general a les Balears, ja que aquests només han tengut com a objecte la població de Mallorca. Emperò, el més important és que no es té encara un coneixement profund sobre les característiques sociolingüístiques de l'entorn de les diferents escoles i centres educatius; en aquest sentit, s'ha d'assenyalar la importància d'un treball d'aquesta mena per així poder possibilitar una ensenyança de la llengua adequada a les característiques del medi, i més encara quan en un futur immediat els currículums de base a nivell de centre seran els determinants de l'activitat escolar.

A pesar del que hem afirmat, no resistim la temptació de presentar la situació sociolingüística de Mallorca, única que posseïm, analitzada a través d'un rigorós treball realitzat pel professor Bernat Sureda⁽¹⁴⁾ al 1986. Els resultats d'aquest estudi presenta una situació alarmant quant al coneixement i l'ús del català a l'illa, com posen de manifest els resultats.

Utilitzen el català: 74'71 % de la població

Utilitzen el castellà: 25'29 %

Dels que parlen català (74'71 %):

— Naixeren a comunitats de parla catalana: 93'93 %

— Naixeren a la resta de l'Estat: 6'03 %.

(13) Tenim diversos estudis que incideixen sobre aquestes temàtiques. Consulteu, per exemple:

L. GARCIA & V. GARAU: *La llengua i l'escola a les Balears*. Obra Cultural Balear, Palma 1973.

M. VIVES: «Situación actual de la lengua catalana en el sistema de enseñanza de las Balears». Pàg. 133 a 150 d'ESTUDIS BALEARICS, núm. 7, Palma 1982.

A.J. COLOM: «Pluralitat lingüística i Pedagogia». Pàg. 85 a 99 d'ESTUDIS BALEARICS, núm. 5, Palma 1982.

A.J. COLOM: *Nacionalisme i Educació a Mallorca*. Obra Cultural Balear, Palma 1983.

(14) Vegeu B. SUREDA: *Enquesta sociolingüística a la població de Mallorca*. Universitat de les Illes Balears, Palma 1986.

- El nivell de competència lingüística en català del 25,29 % de la població que no el parla és el següent:

Competència	bé	bastant	poc	res
Entén	33,08	23,30	31,20	12,40
Llegeix	10,52	15,78	23,30	50,34
Parla	1,87	6,76	28,19	63,15
Escriu	0,75	1,50	8,64	89,9

- El nivell de competència lingüística en català del 74,71 % de la població que el parla és el següent:

Competència	bé	bastant	poc	res
Llegeix	23,27	27,23	36,36	13,8
Escriu	3,70	8,44	25,02	62,77
Coneixements literaris	4,49	11,25	40,39	43,83

Hem de constatar que només un 3'70 % dels catalanoparlants saben escriure en català, o sigui, que es troben perfectament normalitzats; i pel que fa a la població de parla castellana, el seu nivell d'integració lingüístico-catalana és purament residual. Es dona, doncs, i en tot cas, una pura transmissió i reproducció oral del llenguatge oral, emperò, no afecta més d'un 75 % de la població. Creim que amb les xifres d'aquest treball, l'últim efectuat i el més seriós dels realitzats (fou patrocinat per la Universitat de les Illes Balears), és necessari per part dels responsables polítics una clarificació de models i una política unitària i coherent encaminada cap a la consecució dels objectius que amb les seves legislacions pretenen, que no és res més que una vertadera normalització lingüística.

3. A pesar de que hem afirmat anteriorment, s'ha de constatar l'existència de diverses escoles, a totes els nivells educatius del sistema, a les quals s'imparteix l'ensenyança de forma total o parcial en català. No obstant, també cal dir que aquestes iniciatives han sorgit sempre a causa de la iniciativa dels pares dels alumnes i del professorat. Tot això ens duu a la situació ja plantejada en el sentit que l'ensenyança del català a les illes Balears, tant als nivells bàsics com a les ensenyances mitjanes, és diversa, plural i heterogènia, tant per la diversitat de centres com pel model de normalització lingüística utilitzat.

4. De fet, les escoles que imparteixen les seves ensenyances en català són minoria. El que sí es pot afirmar és que a tots els centres de la Comunitat

de les Illes Balears, independentment del tipus, nivell o modalitat d'aquest, s'imparteix la llengua catalana com a modalitat obligatòria a tots els cursos del sistema educatiu (des de 1r d'EGB fins a COU, incloent-hi tots els cursos de FP). Només els alumnes que per causa justificada se'ls concedeix la pertinent exempció, queden lliures de cursar aquesta assignatura.

5. Un dels fets que constanten la diversitat de centres i de modalitats lingüístiques, el trobam en la situació certament diferenciada que en aquest sentit hi ha entre les diverses illes Balears; així, Menorca presenta un nivell de normalització lingüístico-escolar més alt, mentre que Eivissa-Formentera acusa els nivells inferiors. Mallorca, en canvi, ocupa una posició intermèdia

6. També cal distingir la implantació de la normalització en funció de zones o àrees geogràfiques; per exemple, en el cas de Mallorca, les zones rurals acullen majors nivells de «catalanització» escolar que a la capital, Palma de Mallorca.

7. Per altra banda, dins d'aquesta diversitat, les escoles públiques de les illes Balears presenten un nivell de normalització lingüístico-escolar superior al que evidencien les escoles privades. Aquí, i d'acord amb les dades presentades anteriorment, cal advertir la gran importància que a les illes té l'ensenyança privada, sobretot al seu nivell bàsic. Tant és així que podem afirmar que la majoria de centres privats que imparteixen ensenyança en català són centres petits, concertats o de caràcter cooperatiu.

8. El nombre de centres educatius de les illes Balears que realitzen les seves activitats, totalment o parcial en català, és de 85, el que segons les darreres dades publicades, suposa quelcom més del 20 % (21'61 %) dels centres educatius de les Balears. Aquests pobres percentatges cal matisar-los encara més, negativament, si tenim en compte que les ensenyances en català compten amb marc legal, a les Balears, des del curs 1979-1980.

Segons les dades de la Conselleria d'Educació i Cultura, la distribució d'aquests centres en funció de la seva definició administrativa i per nivells d'ensenyança és el següent:

- Centres de Pre-escolar i EGB públics:
 - Mallorca 36
 - Palma de Mallorca 16
 - Menorca 11
 - Eivissa-Formentera 2
- Centres de Pre-escolar i EGB concertats
 - Mallorca 2
 - Palma de Mallorca 4
 - Menorca 2
- Centres públics de BUP i FP:
 - Mallorca 4
 - Palma de Mallorca 7

- Centres concertats de BUP i FP
 - Palma de Mallorca 1

La qual cosa, en definitiva, suposa els següents percentatges:

- EGB i Pre-escolar:
 - Mallorca: 25'32 % d'escoles en català
 - Menorca: 46'42 % d'escoles en català
 - Eivissa-Formentera: 4'65 % d'escoles en català
- BUP i FP
 - Mallorca: 15'58 % d'escoles en català

A pesar d'aquestes dades oficials que hem presentat, els autors han constatat que hi ha altres escoles, fonamentalment a Mallorca, que encara que no tenen l'autorització oficial, imparteixen les seves ensenyances, total o parcialment, en català. Això fa que puguem elevar la xifra total d'aquest tipus d'escoles fins al centenar, la qual cosa, per altra part, no modifica significativament els percentatges actuals.

9. D'acord, aleshores, amb les dades recaptades, els autors distingeixen quatre models de normalització lingüística a nivell escolar, a saber:

a) Centres que tendeixen a realitzar l'ensenyança en català. Es tracta de centres que de forma progressiva han implantat totes les seves ensenyances en català. La majoria d'aquests centres estan ubicats a les zones rurals de Mallorca i a nivell d'EGB. Per altra banda, cal constatar que no hi ha centres d'ensenyança mitjana que apliquin el mètode.

b) Centres que tendeixen a realitzar assignatures en català. És el model emprat pels Instituts d'Ensenyança Mitjana, i obeeix, en molts casos, a les divisions existents en els claustres quant a la problemàtica de la normalització lingüística. Per altra part, cal dir que es tracta d'un model molt estès als centres d'EGB de Palma de Mallorca. Aquests dos models especificats (a i b) són els que integren les estadístiques anteriorment ressenyades quant a centres normalitzats en català.

c) Centres que tenen una branca en català i una altra en castellà. És un model molt poc estès i que també expressa la indecisió del claustre, la divisió de criteris dels pares i, en el fons, la diferent composició sociolingüístico-escolar que implica la separació radical a les aules del catalano i castellano-parlants mitjançant dues branques paral·leles d'ensenyança.

d) Centres que ensenyen el català com una assignatura més. És el model lingüístico-escolar més estès. És, en el fons, el que compleix els mínims legals establerts. És propi dels centres privats i de les zones urbanes de les Balears.

10. Un altre fet important que cal constatar és l'existència de diferents centres educatius que apliquen programes d'immersió; es tracta de programes de normalització lingüística que s'aplica als centres ubicats en àrees de forta immigració i, per consegüent, de parla predominantment castellana. A la nostra comunitat autònoma hi ha 12 centres que apliquen aquest tipus de programes, i afecten uns 1.500 alumnes. De totes formes, es tracta de programes recentment començats i, per tant, de difícil avaluació, de moment. (Obviament aquestes escoles també es contemplen a les estadístiques de normalització a les quals ens hem referit anteriorment.)

Així doncs, i per finalitzar la breu anàlisi efectuada a les competències que en aquests moments té el Govern Autònom de les Illes Balears en matèria d'educació —la normalització lingüística del català a l'àmbit escolar— cal constatar que aquest resum d'urgència, per una part, la indefinible postura de la pròpia Administració autonòmica (en aquest cas la Direcció General d'Educació), tal com es desprèn de la convivència dels diferents models lingüístico-escolars que s'apliquen; i per altra, la diversitat de situacions lingüístiques a les escoles de les Balears en els seus diferents nivells, illes i àrees geogràfiques. Tot això evidencia la falta de criteris i, en el fons, de voluntat normalitzadora, ja que, sinó, després de deu anys de legalitat de l'ensenyança del català, aquesta podria presentar una situació molt més uniforme, tant a nivell escolar (models lingüístico-escolars), com a nivell geogràfic (entre les diverses illes, o zones d'una mateixa illa), i també en funció del tipus de centre (públic o privat-concertat).

Aquesta situació, del tot anòmala, comporta, tal com ja ha estat denunciat, un perill de greus conseqüències per a la normalització lingüística del català; ens referim en concret al perill d'«assignaturització» i de «llatinització» de l'ensenyança del català, que molts estudiants de mitjanes ja denuncien. Davant aquest estat de coses, només hi té cabuda aprofundir en les metodologies i didàctiques emprades i en la normalització lingüística a nivell social. I, per suposat, en l'existència de vertadera voluntat política i de la capacitat de gestió pertinent.

3.2. Currículum específic

La mínima capacitat competencial que en matèria d'ensenyança té la Comunitat Autònoma de les Balears, centrada exclusivament en l'àrea de la normalització lingüístico-catalana, possibilita, no obstant, una varietat curricular significativa. També, cal indicar que aquesta varietat de què parlem afecta, fonamentalment, els aspectes formals del currículum, més que als continguts pròpiament.

La raó que la inclusió obligatòria com a assignatura del català a EGB, BUP i FP porta forçosament a una reestructuració dels temps escolars que es destinen a l'aprenentatge d'altres matèries, per la qual cosa la dedicació horària de les escoles de les Balears es diferenciarà de les altres comunitats de l'anomenat «territori MEC».

De fet, és a l'Ordre de 9 de setembre de 1987 (O. 21121/87), publicada al BOE el dia 10, on es defineix el fet diferenciat dels currículums per aplicar a les Balears; així, a la introducció de l'articulat esmentat, s'hi diu que la present ordre «cal, ara, adoptar les mesures que corresponen a l'Estat dins de les seves atribucions per facilitar l'harmonització de l'ensenyança de la llengua catalana amb l'ordenació dels respectius plans d'estudi». En definitiva, aquesta harmonització intenta comptabilitzar sense modificar el nombre total d'hores setmanals dels distints nivells educatius, la inclusió per a les Balears d'una assignatura obligatòria més, en aquest cas la Llengua Catalana.

Després de reconèixer la «competència exclusiva» de l'ensenyança de la llengua catalana per part de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, l'esmentada ordre reconeix que «a efectes d'avaluació i incorporació a l'expedient acadèmic de l'alumne, l'ensenyança de la llengua catalana se sotmetrà als mateixos criteris i normes que regeixen per a àrees i matèries obligatòries dels corresponents plans d'estudi» (Art. 2n), per la qual cosa el català s'igualarà, a la CAIB, amb la resta de les assignatures de tots els plans d'estudi previs als estudis universitaris. Només cal indicar una excepció a aquesta filosofia general expressada i és que «no es computaran ni tendran efectes acadèmics les qualificacions negatives que recauen en aquesta matèria quan s'efectuï el trasllat de l'expedient acadèmic fora de l'àmbit territorial de les Illes Balears», per la qual cosa la situació curricular de l'alumne es normalitza un cop que ha establert la seva residència a una altra Comunitat Autònoma sense llengua pròpia.

D'aquesta manera, l'horari setmanal d'educació pre-escolar i EGB a les Balears queda, a nivell genèric, establert així:

Les concrecions a l'àrea del llenguatge són les següents: a pre-escolar i als cicles inicial i mitjà, es dedicaran quatre hores setmanals a l'ensenyança de la llengua castellana, i altres tantes a la llengua catalana; al cicle mitjà s'obliga, a més, a dedicar una hora de classe a la setmana a l'estudi de les

(15) Vid: Boletín Oficial del Estado (BOE), núm. 217 de 10 de setembre de 1987. Ordre 21121/1987 de 9 de setembre, pàg. 27.478.

	Pre-escolar	C. Inicial	C. Mitjà	C. Superior
Area de Llenguatge	8	8	9	9
Matemàtiques	4	5	4	—
Experiències (social i natural)	4	5	—	—
Ciències de la Naturalesa	—	—	2,5	—
Ciències Socials	—	—	3	—
Educació Artística	5	3	2,5	—
Matemàtiques i Ciències Naturals	—	—	—	6
Educació Artística i Tecnològica	—	—	—	3
Ciències Socials (Religió, Ètica)	—	—	—	4,5
Ensenyança religiosa o ètica	1,5	1,5	2	—
Educació Física	2,5	2,5	2	2,5
TOTAL	25	25	25	25

estructures lingüístiques comunes a ambdues llengües. Per últim, al cicle superior, tant de llengua castellana com de la catalana i de l'idioma modern, tendran cadascuna d'elles una dedicació de tres hores setmanals.

Per la seva banda, el nivell de BUP queda amb un horari establert de la següent manera: al primer curs, la Llengua Espanyola rep una dedicació de quatre hores setmanals, i l'idioma modern i la Llengua Catalana en reben tres respectivament. Al segon curs que segueix un règim idèntic a l'anterior, mentre que al tercer curs es dediquen dues hores setmanals a la Llengua Catalana. Cal, a més, fer esment que al tercer, a les seves opcions A i B, la Literatura Catalana figura com a matèria optativa amb quatre hores setmanals. A COU, la Llengua Catalana figura amb tres hores setmanals i si l'alumne elegeix l'opció A, obligatòriament haurà d'eleger entre Literatura Castellana o Catalana, cadascuna d'elles amb una dedicació de quatre hores setmanals.

Per últim, pel que fa al nivell de FP, es modifica el primer grau ampliant l'horari dues hores a la setmana, les quals es dedicaran a l'ensenyança del català; pel que fa al segon grau, tant al primer com al segon curs, el català i el castellà tendran una dedicació de dues hores setmanals; al tercer curs, aquesta dedicació disminueix una hora setmanal per ambdues llengües. L'excepció a aquesta normativa és al ram administratiu, ja que tant al segon com al primer, el català i el castellà gaudiran de tres hores de dedicació a la setmana.⁽¹⁶⁾

S'ha d'advertir que a nivell curricular, i tal com ja hem anunciat, hi ha altres canvis centrats més en el contingut d'algunes assignatures en uns nivells concrets d'estudi. Ens referim específicament al cicle mitjà, en el qual

(16) Ibidem.

les orientacions generals del Ministeri, avui dia encara vigents, introdueixen la possibilitat de conformar el contingut curricular, tant de ciències naturals com de ciències socials, en funció de les especificitats medioambientals i socials de la comunitat en la qual viu el nen. Això vol dir, per al cas que ens ocupa —les Balears—, que en aquests nivells als que ens referim als nostres alumnes estudien aspectes històrics, geogràfics, econòmics, humans i bio-naturals propis de la Comunitat Autònoma on habiten.⁽¹⁷⁾

A altres nivells del sistema educatiu no hi ha dubte que l'entorn i el medi poden ser-hi presents, emperò això dependrà del sentit didàctic i metodològic del professorat, ja que a la nostra Comunitat no hi ha cap més concreció legal referida als currículums que la que hem exposada fins ara. En tot cas, s'haurà d'esperar a l'aplicació de la Reforma perquè el que avui dia és sentit didàctic i bona feina pedagògica d'alguns professors, es converteixi, a partir dels currículums de centre, en el vèrtex fonamental de la dinàmica escolar i per afegitò curricular.

3.3. Institucions i Serveis propis

Com hem anat reiterant, dues són les estructures administratives que regulen i intervenen en el sistema educatiu balear, i també creiem que ha quedat clar que, de fet, excepte la important i transcendent competència que la Comunitat Autònoma té sobre l'ensenyaça de la llengua catalana, el control exclusiu sobre la resta d'aspectes del sistema és competència plena de la Direcció Provincial del MEC a les Balears. Això fa que els serveis propis i institucions que s'han creat a les Balears a fi de dinamitzar, actualitzar i innovar el sistema educatiu depenguin, exclusivament, de la competència estatal, a través de l'esmentada Direcció Provincial. No obstant, s'ha de dir, i ja ho havíem insinuat anteriorment, que en contra del que pogués semblar aquests serveis creats a les Balears, a més de respondre a una política de

(17) A les illes Balears s'han realitzat i publicat multitud d'instruments didàctics que pretenen facilitar la tasca dels docents a l'hora d'implementar la cultura de l'entorn als distints nivells del sistema educatiu. D'entre els més significatius destacariem els següents:

A. J. COLOM: *Didàctica de la Història de Mallorca. Orientacions Ambientalistes*. Ed. Premsa Universitària, Palma 1983.

A. CATALAN: *Didàctica de la Natura a les Balears*. 2 v. Ed. Premsa Universitària, Palma 1987.

C. PICORNELL & P. RIOS & J. SUREDA: *Les Ciències Socials a la segona etapa d'EGB. Programació didàctica per les Balears*. ICE de la Universitat de les Illes Balears, Palma 1984.

J. MELIA: *Geografía de Baleares, Historia de Baleares y Arte y Cultura de Baleares*. Es tracta de tres llibres diferents publicats els dos primers per Santillana, a Madrid, el 1979, i el darrer també per Santillana el 1980.

govern comuna a tot el que s'anomena «territori MEC», no pateixen d'hierarisme i impersonalització, ans el contrari. Mai fins en aquests darrers anys el sistema públic d'ensenyança havia comptat amb una infraestructura tan àmplia i funcional al servei de la comunitat escolar, és a dir, orientada cap als pares, professors i alumnes. De fet, els serveis creats pel MEC a les Balears, protagonitzen avui dia la implementació d'innovació en el sistema, independentment, en tot cas, d'alguns col·lectius autònoms de professors que treballen per a la consecució d'uns objectius semblants (Moviment de l'Escola d'Estiu, AIRE o Associació Il·lenca de Renovació Educativa, el CENC o Comissió per l'Ensenyament i Normalització del Català, SBEA o Societat Balear d'Educació Ambiental, o el Moviment Cooperatiu per l'Escola Popular, entre d'altres).

Concretament, l'institució que coordina i organitza els serveis que avui dia s'ofereixen als docents de les illes Balears no és altra que la Unitat de Programes Educatius, que depèn de la Direcció Provincial, la qual en coordinació amb la Inspecció treballa per dotar el sistema educatiu de serveis especialitzats que de qualsevol forma contemplin les necessitats específiques de grups socials concrets en matèria educativa, així com les pròpies funcions docents. La UPE, aleshores, és avui dia la verdadera protagonista del sistema educatiu balear, i si bé atén la política emanada del Ministeri, no hi ha dubte que també ha sabut implicar-se de forma personal, amb un estil propi, a l'entrellat del propi sistema.

Intentarem a partir d'aquí, a través de breus pinzellades, saber quins són els punts d'objecte d'acció que amb més insistència persegueix la UPE de les Balears, així com el que han aconseguit i els objectius més importants. De fet, quasi tres-cents professors en dedicació exclusiva s'encarreguen de la seva posada a punt i adequada funcionalitat, cosa que de principi ens informa de la importància que per a la nostra Direcció Provincial d'Educació tenen aquestes accions i programes. S'ha de tenir en compte que les Balears presenten una població global d'uns 670.000 habitants i una població escolaritzada de 150.505 alumnes, repartits a 393 centres. Doncs bé, per a aquests paràmetres i tenint en compte que el professorat públic no arriba als 3.200 professors, es pot dir que quasi un 10 % del professorat està realitzant i duent a la pràctica els distints programes i serveis que la UPE presta al sistema educatiu balear. Com indicàvem, tractarem breument de cadascuna de les seves realitzacions.⁽¹⁸⁾

(18) Mentre no indiquem el contrari, tota la informació que sistematitzarem a continuació és extreta fonamentalment de: Direcció Provincial de Balears del MEC: Guia dels programes educatius de les Illes Balears, Palma 1989, 62 pàgs.; així com de les dades que molt amablement ens cedí el sr. Bartomeu Llinàs, director de la Unitat de Programes Educatius de les Balears. Des d'aquestes línies, li volem agrair la seva dedicació, així com les facilitats trobades per dur endavant aquest treball.

a) Educació Compensatòria

És, de fet, el primer programa amb el qual s'inicià la tasca de la Direcció Provincial d'Educació en matèria d'assistència al sistema educatiu. Era l'any 1983, i fins a l'Ordre Ministerial de 15 de gener de 1986 en què es crearen les UPE, aquest programa inicial, així com altres que sortiren aquests anys, depenien personalment de la figura del Director Provincial d'Educació. Avui dia, el programa d'Educació Compensatòria contempla, a més del pla d'atenció a la població marginal al qual ens referirem més concretament a l'apartat 3.4., les denominades aules ocupacionals dedicades, principalment, a joves entre 14 i 16 anys; d'aquesta manera, se'ns presenta com un model alternatiu d'escolarització ordinària. El seu objectiu se centra en la recuperació d'uns joves no només per a l'educació, sinó també per a la societat, intentant, a través dels programes específics que s'apliquen, la consecució del títol mínim i iniciar-los en activitats professionals perquè millorin les expectatives quant a la seva integració en el món del treball.

Generalment, aquests plans es desenvolupen a centres d'EGB i de FP, a fi d'aconseguir la reinserció dels alumnes en el món de l'estudi, i a centres lliures i específics, dedicats als joves que ja han abandonat els centres escolars. Bàsicament es pretén:

- La prevenció de l'analfabetisme total i funcional.
- Aprenentatge de manualitats com a iniciació laboral a tallers polivalents.
- Síntesi entre el treball manual i l'intel·lectual.
- Formació ocupacional i per a la convivència procurant desenvolupar actituds positives cap a l'entorn.

En aquests moments, a les Balears funcionen 21 unitats d'aquest tipus, repartides de la següent manera: 8 centres a Palma, 7 a la resta de Mallorca, 2 a Menorca i 4 a Eivissa-Formentera.

b) Formació del professorat

Com ja hem advertit, avui dia, les Direccions Provincials del MEC com a braços transmissors de la política governamental, tenen com a objectiu fonamental i prioritari implementar adequadament la Reforma d'acord amb la LOSE. Per això, han de fonamentar-se en un adequat reciclatge, perfeccionament i, de vegades, formació del professorat en exercici⁽¹⁹⁾. Plantejades així les coses, és obvi afirmar que a les Balears, com a qualsevol altre lloc del país, la reconversió dels docents és un objectiu prioritari del sistema.

El perfeccionament del professorat es considera a diversos nivells. En primer lloc, es pretén la seva millora a través de la seva pròpia pràctica professional, o sigui, la pràctica educativa, mitjançant processos d'investigació i

(19) Segons C. PONS: Programa d'Educació Permanent de Balears. Direcció Provincial de Balears del MEC, Palma 1989, pàg. 9.

experimentació del currículum i de renovades accions a l'aula que hauran de dirigir, forçosament, a la millora que es pretén. En un segon estadi, serà el Centre Escolar l'eix de la formació permanent; la seva pertinença a un equip de treball i la necessitat d'adaptar el currículum del centre a la seva realitat més immediata condueixen necessàriament a l'anomenat Projecte Educatiu del Centre, o currículum integrat de base per a cada centre en concret, a través de la realització del qual, el professorat, en contacte amb els seus companys, podrà progressar en els seus processos d'innovació. A partir d'aquí, es contempen altres estratègies diversificades i descentralitzades dependents de diverses instàncies i mitjans de formació.

No obstant, per assolir almenys els dos nivells indicats i, per suposat, per complir els darrers d'ells, les UPE aporten estructures interessants de formació, la funcionalitat de les quals a les Balears passarem tot seguit a analitzar:

A nivell general, podem dir que la pretensió quant a la formació del professorat se centra en els següents objectius:

- Millora de la pràctica docent als centres educatius.
- Elaboració i difusió de publicacions orientades a la formació.
- Actuacions encaminades cap a l'autoformació i promoció.
- Millora en el camp de la intervenció psicopedagògica.
- Suport als Moviments de Renovació Pedagògica i altres entitats coincidents en l'objectiu de perfeccionar el professorat.

Per això, i en concret a les Balears, es compta amb els Centres de Recursos Pedagògics, els Centres de Professors i la Formació de Formadors.

Els Centres de Recursos no són més que llocs on s'ofereixen i es produeixen documents i material didàctic variat, a fi de facilitar la tasca dels professors; d'aquesta manera, a les Balears, s'ofereix l'anomenada Mediateca o arxiu de mitjans diversos, tant material imprès com audiovisual de suport variat (vídeos, pel·lícules, discs, diapositives, etc.), laboratoris de so i imatge per a producció de programes, laboratoris de reprografia (ciclostil, impremta, offstet...), així com de material audiovisual, per acabar amb un servei de préstecs tant de documents com dels diversos aparells audiovisuals. En aquests moments, i a les Balears, funcionen 8 d'aquests centres, ubicats tres d'ells a les corresponents illes menors, una a Palma i els quatre restants a diverses localitats mallorquines (Calvià, Inca, Manacor i Sóller).

Per la seva banda, els Centres de Professors es dediquen específicament, a través d'activitats diverses i grups de treball i investigació, al perfeccionament i formació del professorat, així com al desenvolupament d'activitats de renovació educativa. A les Balears, aquests centres ofereixen les següents possibilitats: seus per a grups de treball i realització de seminaris, suport tècnic i material per dur a terme experiències d'innovació, di-

fusió d'aquestes, intercanvi d'experiències, biblioteca, hemeroteca i banc de dades, organització de múltiples actes, jornades, conferències, exposicions, cursos, etc., servei de documentació bibliogràfica, edició de revistes i llocs de reunió i convivència del professorat, tot això gestionat pels propis docents. El seu funcionament ve regulat per la pertinent ordre publicada al BOE de 14 d'agost de 1989, i a les Balears, en aquests moments, es compta amb set d'aquests centres, quatre organitzats totalment des de la Direcció Provincial i la resta mitjançant conveni amb els respectius ajuntaments on estan ubicats. Així, els de Ciutadella de Menorca, Inca i Manacor —a Mallorca— obeeixen aquesta casuística, són lliures els d'Eivissa, Formentera, Maó i Palma de Mallorca.

Per últim, cal parlar del programa de Formació de Formadors, el qual consisteix en la formació del professorat a través de companys prèviament seleccionats i formats en tècniques i processos innovadors i actualitzats. Actualment, a les balears s'executen tres plans diferents: la formació d'especialistes en cicle mitjà, en ciències experimentals i en ciències socials.

Independentment de les tres estructures de formació esmentades, tota una sèrie d'activitats patrocinades pel MEC a través de les seves Direccions Provincials, ajuden també al perfeccionament del professorat. En el cas concret de les Balears, hem de fer esment de les següents activitats: en primer lloc, el projecte Atenea, centrat en la innovació educativa a partir de la informàtica entesa com a mitjà i recurs didàctic. Això suposa dotar les 21 escoles que apliquen el programa, de cinc ordinadors, una impressora, material bibliogràfic i una dotació econòmica específica per a cadascuna d'elles. En aquests moments s'aplica a cinc centres de Menorca, Eivissa i Mallorca, i a sis de Palma.

El projecte Mercuri és una activitat paral·lela a l'anteriorment expressada, però dedicada a la formació del professorat a la utilització i introducció a les tasques de l'aula de vídeo, entès com un element didàctic i d'expressió. 15 són actualment els centres integrats en aquesta experiència: quatre a Mallorca, tres a Menorca, dos a Eivissa i sis a Palma de Mallorca.

Així mateix, el CEP, en coordinació amb la Universitat de les Illes Balears, ha dut a terme un programa de formació del professorat d'Educació Física. Això ha fet que actualment 56 escoles públiques d'EGB comptin amb professorat especialitzat i que s'hi dediqui atenció preferent a aquesta activitat.

c) Educació Especial

Les activitats que en aquest sector desenvolupa la UPE de les Balears se centra en l'objectiu de reconvertir les aules d'educació especial en centres d'integració, amb la intenció de normalitzar la ubicació dels nens amb deficiències; per això, compta amb la col·laboració dels anomenats equips psicopedagògics. Al mateix temps, en aquests moments, duu a terme un

programa específic per atendre les deficiències visuals dels escolars. Intentarem un breu repàs a cada una d'aquestes instàncies.

Les aules d'educació especial són unitats escolars situades a centres ordinaris, ateses per professors especialitzats que tenen cura d'alumnes que requereixen atenció educativa especial i que, conseqüentment, requereixen readaptacions curriculars perquè puguin anar desenvolupant al màxim les seves possibilitats formatives. En aquests moments, 48 col·legis d'EGB, disposen d'aquestes aules, repartits de la següent manera: 14 a Mallorca, 17 a Palma, 11 a Menorca i 6 a Eivissa i Formentera.

Al mateix temps, es gestionen 10 centres específics de dedicació completa a l'educació especial, en els quals s'atenen als nins amb dificultats serioses i profundes; d'aquests, quatre són a Mallorca i a Palma i els altres dos són a Maó i a Eivissa.

Emperò, la política actual pretén la desaparició d'aquestes aules a fi d'integrar els nins a les classes normals dels diferents col·legis. Per ara, la integració es desenvolupa a petició pròpia dels centres, introduint dos alumnes d'educació especial a cada grup de 25 o 30 nins, en funció de projecte-programa d'actuació que el mateix centre presenta. En contrapartida se li aporta personal especialitzat en les àrees de terapeütica i de logopèdia, així com els recursos adequats a les necessitats de programa i del centre integrador. Trenta-dos centres s'ocupaven de la integració a les Balears, si bé des de setembre de 1989 s'hi han sumat 10 col·legis més, tres d'ells privats, fet que evidència la voluntat manifestada de substituir les aules d'educació especial pels esmentats centres d'integració, fins al punt que avui dia el nombre d'uns i d'altres s'està equilibrant (48 contra 42). La seva tipologia i distribució és la següent: hi ha, en aquests moments, set col·legis concertats amb plans d'integració, cinc a Palma i dos a la resta de Mallorca (Artà i Campos); la resta (fins a trenta-cinc) es reparteixen així: cinc a Menorca i Eivissa, vuit a Palma i disset a diverses localitats de Mallorca.

Per orientar les activitats i els programes d'aquests centres d'integració, així com les aules d'educació especial, i donar suport al professorat, la UPE de Balears compta en aquests moments amb 13 equips psicopedagògics repartits estratègicament a les capçaleres comarcals de les quatre illes habitades de l'arxipèlag. Dir, per acabar, que la seva composició és multidisciplinària, i hi destaca la presència de pedagogs, psicòlegs i treballadors socials.

Un conveni entre la Direcció Provincial i la Delegació de l'ONCE a les Balears ha fet possible que equips itinerants d'especialistes ajudin per a la normal escolarització dels nins amb deficiències visuals, i a més ha aportat el material especial precís per al seu progrés escolar, així com la pertinent assistència social, psicològica i oftalmològica que es desenvolupa personalitzadament als domicilis dels nins afectats. En aquest moment, es compta amb dos d'aquests equips: un d'ells amb seu a Palma de Mallorca i a l'altre de Maó.

d) Orientació Psico-pedagògica

A l'àrea de l'orientació escolar s'ofereixen a les Balears dos serveis diferenciats en funció de la tipologia de centres als quals van dirigits. Així, podem distingir un servei d'orientació pedagògica específic per als centres d'EGB i un altre especialitzat en centres d'ensenyances mitjanes.

El servei d'orientació d'EGB pretén donar suport al projecte i el pla educatiu del centre, interrelacionant adequadament la tasca de tutors, professors i especialistes que treballen a l'escola. Per altra banda, es relacionen amb els equips psicopedagògics del seu sector.

Aquest servei consta d'un pedagog o psicopedagog, membre del claustre de l'escola, la missió del qual serà la d'orientador i facilitador a fi de dur a bon port tota la tasca psicopedagògica que un centre educatiu requereix i precisa. Durant el curs 1988-89 funcionaren 6 serveis d'aquest tipus, i en el present curs gairebé s'ha doblat, ja que ara hi ha a les Balears 11 centres amb suport propi de tipus orientatiu i psicopedagògic. La seva distribució i tipologia és la següent: set a Palma, dos d'ells instal·lats a col·legis concertats; dos a Eivissa i dos a Menorca, tots ells instal·lats a col·legis públics.

Aquesta estructura orientativa de suport als centres té el seu homònim a nivell d'ensenyances mitjanes; es tracta dels serveis d'Orientació Educativa i Professional que se'ns presenta com la més nova experiència de la UPE. Pretén contemplar tots els centres d'aquest tipus desenvolupant una acció tutorial que coordini i promogui activitats d'assistència als tres sectors implicats en la tasca educativa, a saber: pares, alumnes i professors. La seva funció rau en la programació de l'activitat orientadora del centre, especialment amb la coordinació i canalització de les accions dels tutors amb els seus grups d'alumnes; selecciona i aplica instruments diagnòstics i orientatius, assegura l'enllaç entre professors, pares i alumnes en tot allò que es refereix a opcions acadèmiques i professionals practicant la informació vocacional i professional. Fins i tot, en casos especials, s'encarrega de cercar solucions i alternatives per a alumnes amb problemes sociopsicològics. Avui es pot dir que tots els centres públics d'ensenyances mitjanes de la Comunitat Autònoma Balear tenen aquests tipus de serveis, ja que la inauguració d'aquests set nous centres durant el mes de setembre de 1989 ha possibilitat completar la xarxa de l'orientació educativa en aquest nivell del sistema educatiu.

e) Formació Professional

En aquesta àrea d'acció, els plans específics de la UPE se centren en dues activitats, l'anomenada Formació Professional en alternança i els cursos monogràfics de formació professional. Analtzarem molt breument les característiques d'ambdós plantejaments.

Pel que fa a la formació en alternança, cal dir que es tracta d'un conveni

que hi ha entre els centres de Formació Professional de segon grau i les empreses del seu entorn, a fi que els alumnes puguin desenvolupar una pràctica laboral durant 200 hores. Cal ressaltar que entre empresa i alumne no hi ha cap lligam laboral. L'alumne és, veritablement, un alumne que aprèn mitjançant la pràctica professional als tallers d'una empresa, en lloc de desenvolupar les seves capacitats al taller de l'escola. És per això que no pot percebre cap mena d'emoluments, ja que les 160 ptes. per hora que se'ls concedeix és en concepte d'indemnització per desplaçament.

Amb aquesta pràctica s'assoleixen dos objectius realment interessants. Per una part, l'alumne té una experiència real de treball i coneix in situ la problemàtica laboral, les relacions jeràrquiques i personals, la utilització d'instruments i materials diferents als de l'Escola i, en definitiva, s'inicia en la vida laboral i assoleix un cert grau d'experiència que li pot ser útil per aconseguir la seva primera feina. Per altra part, i al mateix temps, es fa que les empreses puguin conèixer el nivell de preparació que tenen els titulats en el segon grau de Formació Professional, la qual cosa els pot ser útil a l'hora de contractar nous professionals, o pot ser de gran utilitat per al centre a l'hora de modificar els seus programes d'estudis d'acord amb el nivell professional que s'exigeix. Cal afirmar que avui dia participen en aquest programa tots els centres públics i concertats de Formació Professional de segon grau de les Balears.

Com dèiem, també s'organitzen cursos monogràfics de formació professional. Aquest programa es gestiona i s'organitza en col·laboració amb l'Institut Nacional de Treball. A través de cursos sobre múltiples temàtiques, d'entre 200 i 600 hores de durada, es pretén aportar una formació professional bàsica a aquella gent que no té cap tipus de qualificació professional i, al mateix temps, intentar millorar i reactualitzar la capacitat tècnica de professionals ja formats. Avui dia, emperò, es planteja amb aquestes accions un tercer objectiu, el qual de cada vegada tindrà més importància. Ens referim a la capacitació de treballadors en múltiples camps a fi de qualificar-los de cara al Mercat Comú Europeu, per què la seva competència posi fre a l'arribada d'altres treballadors de la Comunitat Europea. Durant aquest curs recentment conclòs (1988-89), s'organitzaren 38 cursos diversos als quals assistiren un màxim de 15 alumnes per curs. S'imparteixen als Instituts públics de Formació Professional, als Centres d'Educació d'Adults, als Centres d'Educació Compensatòria i a l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics de Palma, per la qual cosa la seva descentralització està plenament assegurada.

f) Educació d'Adults

Diversos són els programes i les activitats que es desenvolupen en el pla de l'educació d'adults, amb una incidència realment significativa a tota la

Comunitat Autònoma, tal com tendrem ocasió de veure. De principi, hem de dir que la gran majoria d'accions estan coordinades pels Centres d'Educació Permanent d'Adults, dels quals n'hi ha tres a Eivissa, un a Formentera, dos a Menora i a Mallorca i tres a Palma de Mallorca. Aquests centres treballen en l'àrea d'influència de la seva zona i intenten respondre a les necessitats de la població adulta col·laborant amb les institucions públiques, fonamentalment els ajuntaments. Ofereixen les següents possibilitats de formació: alfabetització, formació general o de base, encaminada a la consecució del certificat d'escolaritat o el títol de graduat escolar, proves lliures de maduresa l'objectiu de les quals és també la consecució del certificat o graduat escolar, cursos de distints nivells tant en llengua catalana com d'idiomes moderns, tallers de desenvolupament personal (possiblement els més concorreguts siguin els de tall i confecció, expressió plàstica i fotografia), activitats culturals diverses i, per últim, cursos de formació professional ocupacional, centrada, bàsicament, en l'aprenentatge d'idiomes per treballar l'hosteleria, informàtica, etc.

Si es tenen en compte les taxes d'analfabetisme a les Balears, que són les següents:

	analf. total	Analf. funcional
Mallorca	6'80 %	27'13 %
Menorca	5'04 %	28'55 %
Eivissa	10'39 %	26'31 %
Formentera	6'66 %	22'71 %
TOTAL	7'02 %	26'70 %

aquests centres desenvolupen les seves activitats a partir bàsicament de dues estratègies complementàries. Per una banda, les anomenades «Actuacions d'alfabetització», les quals se centren en els adults analfabets totals principalment, i volen capacitar tècnicament per a la lectura, escriptura i el càlcul, a fi que l'adult pugui participar correctament en totes aquelles activitats que requereixen l'ús d'aquestes competències. La segona de les accions anunciades són els anomenats «Programes locals integrats d'educació d'adults», normalment realitzats a través de convenis amb els municipis illencs i que, generalment, contempnen més l'analfabet funcional, per la qual cosa els seus currículums són més complets i que abracen, tal com ja hem esmentat, el desenvolupament de cursos d'idiomes, català, formació professional, etc.

Avui dia, la situació d'aquestes accions a les Balears presenta la següent distribució:

Municipis*	Acadèmica*	Sociocultural*	Ocupacional*	Total	Homes * Dones
Alaior	81	165	123	369	103 266
Alcúdia (*)	—	—	—	—	— —
Algaida	21	—	10	31	5 26
Andratx	91	58	50	199	66 133
Ariany	10	—	5	15	4 11
Artà	167	113	69	349	109 240
Calvià	134	215	126	475	117 358
Capdepera	29	167	51	247	57 190
Ciutadella	191	150	58	399	117 282
Costitx	11	—	46	57	13 44
Eivissa	107	11	—	118	18 100
Es Castell	63	51	40	154	63 91
Es Mercadal	188	118	—	306	76 230
Esportès	37	70	22	129	25 104
Felanitx	50	58	116	224	63 161
Ferrieres	91	105	187	383	103 280
Formentera	16	—	—	16	5 11
Inca	219	45	55	319	68 251
Lloret de Vist	17	—	23	40	11 29
Llubí	26	15	56	97	24 73
Llucmajor	113	—	428	541	149 392
Manacor	187	220	—	407	68 339
Maó	358	277	161	796	192 604
Maria de la S.	8	—	1	9	2 7
Montuiri	17	—	12	29	18 11
Muro	35	58	—	93	30 63
Palma	1.064	740	463	2.267	811 1.456
Petra	39	—	81	120	27 93
Pollença (*)	—	—	—	—	— —
Sant Joan	6	—	23	29	8 21
Sant Llorenç	21	256	62	339	77 262
Sant Lluís	53	10	—	63	13 50
Sant Antoni	46	8	—	54	11 43
Sta. Eugènia	17	—	36	53	17 36
Sta. Eulàlia	26	—	—	26	6 20
Sta. Margalida	13	—	—	13	3 10
Sencelles	9	—	3	12	5 7
Sineu	11	3	66	80	32 48
Son Servera	21	163	69	253	95 158
Vilafranca	13	—	10	23	7 16
TOTAL	3.606	3.076	2.452	2.134	2.618 6.516

(*) Programes en organització⁽²⁰⁾

(20) Ibidem, pàg. 39 i 40.

Per atendre el professorat encarregat d'aquestes seccions, la UPE de Balears compta amb un Centre de Documentació i Recursos, especialitzat en el tema de l'Educació d'Adults. En aquest, situat a Palma de Mallorca, es pot accedir a fonts bibliogràfiques i documentals, a l'intercanvi d'experiències i informació, a la difusió dels materials elaborats i a la utilització de múltiples recursos didàctics especialitzats.

Cal, també, referir-se breument a les diverses estructures que a les Balears realitzen educació d'adults a través dels sistemes d'educació a distància. En aquest sentit, hem de parlar de les seus del CENEBAD, l'objectiu del qual és l'extensió de l'EGB i que compta amb dues agències a Palma, quatre a Mallorca i una a Eivissa i Maó; i de l'INBAD, centrat en les ensenyances pròpies del BUP, que compta amb seus a Palma i a Eivissa. Les seves realitzacions⁽²¹⁾ afecten la següent població:

CENEBAD: Cicle 1r = 7	INBAD: Curs 1r = 89
Cicle 2n = 358	Curs 2n = 132
	Curs 3r = 264
	COUR = 338
Total = 365	Total = 793

Per acabar, i també dins dels sistemes d'educació a distància, ens referirem als estudis radiofònics «Radio 7» el qual, a través, del seu mitjà i en col·laboració als Centres d'Educació d'Adults, emet programes de suport i cursos de promoció personal i cultural, així com informació bàsica de tipus laboral, política, econòmica i cultural, sense oblidar l'educativa i la de promoció a través d'estudis diversos.

g) Alumnes i Pares

La UPE, a més, és l'encarregada de coordinar i patrocinar a les Balears tot un seguit d'accions d'àmbit estatal, i també pròpies, les quals incideixen directament sobre els alumnes i els pares. Ens referim, per exemple, al programa d'«Escoles Viatgeres», gràcies al qual els alumnes poden viatjar seguint un itinerari adequat per a la seva formació cultural per diverses comunitats autònomes; també ens referim als «Intercanvis escolars», orientat a alumnes de la segona etapa d'EGB, amb la qual cosa s'obri la possibilitat de tenir contactes amb altres escoles i visitar altres regions d'Espanya o els països de la Comunitat Econòmica Europea, i el programa coordinat pel MEC de Recuperació de Pobles Abandonats.

(21) Ibidem, pàg. 42

Com a serveis propis, la UPE coordina el servei de menjadors escolars a les escoles públiques de les Balears, el qual s'aplica a 43 centres escolars de totes les illes; cal fer esment, també, del Servei d'assessorament per a estudiants i associacions de pares, el qual informa i entén d'associacionisme estudiantil, activitats culturals, dels consells escolars, de beques i ajudes a l'estudi, de qüestions relacionades amb el servei militar i serveis substitutius, ocupació juvenil, educació sanitària i toxicomanies, transport escolar, subvencions, organització d'escoles de pares, etc. Per últim, ens referirem a un altre servei propi com és la posada en funcionament dels Centres de Vacances Escolars. Es tracta de quatre col·legis públics (dos a Mallorca, un a Menorca i un altre a Eivissa) que durant els mesos de juliol i agost funcionen com a centres de vacances per a alumnes dels diferents centres d'EGB. Per això, es compta amb 17 monitors especialitzats que són els encarregats d'aplicar el projecte pedagògic centrat en la millora de la utilització del temps lliure i en la convivència. S'aplica a nins a partir del tercer curs d'EGB.

h) Educació Ambiental

Diverses institucions gestionen programes a espais adients que tenen per objecte estendre i desenvolupar actituds en favor de la conservació i cura de la naturalesa. Normalment se solen organitzar com a granges escolars, escoles de naturalesa, itineraris o centres d'interpretació ambiental. En aquests moments, cal dir que tant el Govern Autonòmic, a través de la Direcció General de Medi Ambient i del Servei de SECONA, integrat a la Conselleria d'Agricultura, els Consells Insulars (substituïts de l'antiga Diputació Provincial), la Direcció General del MEC, a través de la UPE, i altres organismes privats, tenen centres i interessos per dur a terme, entre els escolars, programes d'Educació ambiental. Normalment, se solen oferir activitats a desenvolupar en el temps que duri una jornada escolar, o mitjançant estàncies d'uns tres dies com a mitjana de durada.

Normalment, el coneixement del medi, dels cicles biològics de la vida rural, així com les seves interrelacions amb aspectes històrics i socials són les pautes generals d'acció, les quals s'apliquen mitjançant l'adequat material preparat per cada una d'aquestes institucions. En aquests moments, la UPE gestiona quatre camps d'aprenentatge (Binifaldó, el Palmer, Son Ferriol, a Mallorca; i sa Cala a Eivissa), el SECONA dos a Mallorca, l'ajuntament de es Castell, a Menorca, té també una escola de naturalesa, la Direcció General de Medi Ambient se centra en la interpretació ambiental a l'Albufera d'Alcúdia i al Trenc (a Mallorca), i quant a institucions privades cal recordar la Trapa, a Mallorca, gestionat pel GOB (Grup Ornitològic Balear) i ses Sitges, d'iniciativa particular a Sant Llorenç, també a Mallorca. En total, doncs, 11 unitats orientades a l'educació ambiental a les Balears.

3.4. Atenció a comunitats diferenciades

El sistema educatiu de les illes Balears contempla, al mateix temps, les necessitats de dues comunitats que conviuen en ell, realment específiques i diferenciades, culturalment i social, de la resta dels seus habitants. A la vegada, aquestes comunitats són molt diferents entre elles, sense punt de contacte de cap mena, tant analitzant el pla cultural, social, lingüístic, econòmic, històric, etc. Ens referim, per una part, a una comunitat realment marginal, com pugui ser la gitana, la presència de la qual a les illes, sobretot a Mallorca i a Eivissa, és de cada vegada més nombrosa; i per altra, a la comunitat estrangera, conformada per famílies de diverses nacionalitats que per motius de treball o d'altra classe, viuen de forma estable a les illes, malgrat que es mantenguin bastant al marge de la vida sociocultural del seu entorn, i amb el desig de donar als seus fills una educació més conforme amb la tradició pròpia, cosa que, d'una manera o d'altra, fa que enviïn els seus fills a col·legis propis, específics, tots ells privats, encara que reconeguts oficialment pels països en els quals integren les seves ensenyances.

Com es veu, es tracta de comunitats molt diferents, amb problemàtiques totalment divergents, en els quals la marginació és, en el cas gitano, fruit de múltiples deficiències, i que obeeix en el cas dels estrangers, en general, a l'elecció d'alternatives absolutament elitistes o a les necessitats multiculturals dels matrimonis entre membres de diverses nacionalitats.

La Direcció Provincial, a través de la UPE, i en concret mitjançant el seu programa d'«Atenció a la Població Marginal», s'ocupa d'intentar l'escolarització dels nens de la població gitana. Els objectius se centren en aconseguir una escolarització plenament normalitzada, inclosos els anys de parvulari, en la xarxa d'escoles públiques de les Balears. No obstant, la realitat és lluny encara de ser la que es pretén, per moltes raons, fonamentalment antropològiques. A les escoles a les quals hi van nens de raça gitana se'ls dona una superdotació de professorat perquè així puguin atendre les seves necessitats de forma més eficaç, al mateix temps que es pretén treballar amb la xarxa de serveis socials de la barriada.

Avaluar les accions d'aquest programa és difícil perquè en primer lloc no se sap quina és la població, no inscrits a cap tipus de registre, així com la seva mobilitat, fa que es desconegui el més mínim paràmetre demogràfic. Hem de dir, gràcies a l'amabilitat del sr. Andreu Ferrer, director del Programa d'Educació Compensatòria de les Balears, que, en aquests moments, hi ha 1.200 nins gitanos escolaritzats. La normalitat es va assolint, sobretot entre els 6 i els 11 anys d'edat, ja que a partir dels 12 anys els abandonaments, segons els anys, se xifren entre 200 i 500 nens, cosa que de fet suposa el 100 % de la població escolaritzada. En aquests moments, un cop aconseguida l'escolarització en els dos primers cicles, s'intentarà anar cobrint poc

a poc la permanència al centre escolar durant els tres anys de la segona etapa. Per això, es compta amb quatre centres, tots a Palma, que en un principi iniciaran els seus plans d'integració en aquest nivell. Hem de dir també que la UPE gestiona un parvulari a un poblat gitano, secularment instituït, als afores de Palma, el qual compleix, òbviament, l'aprenentatge a la posterior integració escolar.

Aquests nens gitanos no reben a les escoles aportacions culturals pròpies, amb la qual cosa la seva escolarització és, de fet, una immersió total en una altra cultura i en uns altres valors, amb totes les seqüeles d'ineficàcia que això comporta.

Per altra banda, i tal com anunciàvem i a causa, fonamentalment, de l'estructura econòmica de les Balears, ens trobam amb tota una sèrie de col·legis privats estrangers que pretenen una atenció educativa als múltiples residents d'altres països o als fills de matrimonis mixtes. L'assentament de famílies estrangeres per motiu de treball o de climatologia féu que, paral·lelament al desenvolupament turístic, es creàs una xarxa de serveis educatius adequada a les necessitats culturals d'aquesta població diferenciada, que generalment denota una difícil integració social amb la resta de població.⁽²²⁾

L'evolució de la implantació d'aquest tipus de centres fou la següent:

— Bellver Internationall College, fundat al 1950. És de caràcter privat i s'adequa al sistema educatiu britànic. Té maternal, parvulari i imparteix ensenyances fins als nivells pre-universitaris.

— Balears International Scholl, fundat al 1957. Està reconegut com a col·legi internacional. És també de caràcter privat i segueix les directrius pròpies dels sistemes educatius britànic i nord-americà al mateix temps, el seu títol és acceptat a les universitats d'ambdós països.

— Svenska Skolan, fundada al 1968. S'adapta al sistema educatiu suec, i està subvencionat pel govern d'aquell país. És un clar exemple d'escola al servei d'una comunitat nacional concreta. Així com les altres escoles d'aquest tipus d'ensenyances, contemple els estudis pre-universitaris.

— American School of Mallorca, fundada també al 1968. De caràcter privat i, com el seu nom indica, adequada als plans d'estudis dels Estats Units. Curiosament, aquesta escola fou creada, bàsicament, com un servei de les famílies els pares de les quals treballaven com a tècnics a les empreses petroleres americanes de l'Orient Mitjà.

(22) Les dades referides a les escoles estrangeres, les hem tret de M.J. MARTÍNEZ DE TODA: Las aportaciones educativas de las Escuelas Extranjeras en Mallorca. Tesi de Llicenciatura dirigida pel Dr. Antoni J. Colom. Inèdita. Dpt. de Ciències de l'Educació, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1983.

— College Française. Creat al 1975, de caràcter privat però subvencionat pel Govern Francès, es regeix naturalment d'acord amb els plans d'estudi del sistema educatiu francès. És, possiblement, i ja des de la seva fundació, un col·legi que integra gran quantitat de nins espanyols, els pares dels quals volen per a ells aquest tipus d'estudis (sobre el 40 % de la matrícula).

— King's College, és el segon col·legi britànic de les Balears. Fou creat al 1977, de caràcter privat, també hi tenen cabuda a les seves aules bastants de nins espanyols els pares dels quals consideren pertinent el domini de l'idioma anglès, ja que almenys un 25 % del seu alumnat és fill de pares espanyols.

— The Academy, és el més recent de tots aquests col·legis, segueix també el sistema britànic d'ensenyança i fou creat al setembre de 1987.

Tots aquests col·legis estan ubicats a Palma de Mallorca o a municipis propers, com Calvià o Marratxí, i no hi ha, fins al moment, col·legis d'aquesta mena a la resta de les illes.

Una evolució del mercat que capten aquests centres es pot veure a partir d'aquest quadre:⁽²³⁾

	1982	1989
Bellver International College	120	270
Balears International School	154	266
Svenska Skolan	50	50
American School of Mallorca	130	160
College Française	234	318
King's College	270	344
The Academy	—	70
TOTAL	958	1.408

És obvi que aquest significatiu augment de matrícula no només està condicionat per un possible augment de la població autòctona originària de països propis d'aquests centres, o pel creixent nombre de matrimonis mixtes, sinó també per l'evolució de la societat mallorquina quant a l'acumulació de capital (aquestes escoles són realment cares i algunes d'elles, com les americanes, molt cares) que poden permetre's el luxe que els seus fills estudiïn a un col·legi estranger en funció d'una millor preparació, o més adequada, per estudiar en un futur a universitats d'altres països o dedicar-se al negoci turístic. L'augment de la matrícula dels col·legis britànics o del francès així ho demostra, al mateix temps que les semblants taxes de matrícula del col·legi suec o de l'americà confirmen la nostra presumpció.

(23) Vegeu per a l'any 1982 *ibidem*. Les dades corresponents a 1989 han estat facilitades pels diferents centres estrangers als autors per a la realització d'aquest treball.

Bibliografía básica sobre educación multicultural

José Antonio Jordán

- ABDALLAH-PRETCEILLE, I.M. *Vers une Pédagogie interculturelle*, Equipe de recherche de l'NRP. 1986.
- ABDALLAH-PRETCEILLE, I.M. *Les livres dans une perspective interculturelle*, Pédagogie interculturelle, Unesco. 1984.
- ABOU, S. *L'identité culturelle. Relations interethniques et problèmes d'acculturation*. Ed. Anthropos. Paris, 1986.
- A.T.E.E. *Formation des enseignants pour une Europe Multiculturelle*. 1984.
- PAER, G.; CENTILVRES, P. *L'éthnologie dans le dialogue interculturel*. Editions Universitaires. Fribourg, 1983.
- BENNATIGG, R. *Les migrants en Europe: quel avenir éducatif et culturel?*. Conseil de l'Europe. Paris, 1987.
- BENNET, C.I. *Comprehensive Multicultural Education*. Allyn and Bacon. Boston, 1986.
- BERTHELIER, R. *Identité, culture, langage, école... Journées d'études: enfants d'autres cultures dans la société française (11-14 janvier 1984)*. Centre d'entraînement aux méthodes d'éducation active. Paris, 1984.
- BOULOT, S.; BOYSON; FRADET, DANIELLE. *Les immigrés et l'école: une course d'obstacles*. L'Harmattan. Paris, 1988.
- BRAMELD, T. *Bases culturales de la educación*. Eudeba. Buenos Aires, 1971.
- BULLIVANT, B. *The pluralist dilemma in Education*. The Falmer Press. London, 1981.
- BUREAU, R.; DESAIVRE, D. *Apprentissage et cultures: les manières d'apprendre* (Actes du colloque de Cerisy, 1986. Karthala. Paris, 1986.
- CAMILLERI, C. *Anthropologie culturelle et Education*. Lausanne, Delachaux, Niestle, UNESCO. Paris, 1985.
- CARBY, H.V. *Multicultural Fictions*, Stencilled Occasional paper, Race Series: SP N° 58, Centre for Contemporary Cultural Studies, The University of Birmingham (PO Box 363, Birmingham B15 2IT). 1979.
- CEFISEM. *Pour une Pédagogie de l'interculturalisme*. C.E.F.I.S.E.M. Lyon, 1979.
- CERI. *The Education of Minorities Groups. An enquiry into problems and practices in fifteen countries*. Gower Publishing Company, Aldershot, Royaume-Uni. 1973.
- COLE, H.; GAY, J.; GLICK, J.; SHARP, D. *The Cultural Context of learning and thinking*. Basics Books. New York, 1971.
- CONSEIL DE L'EUROPE. *La culture immigrée dans une société en mutation. L'Europe multiculturelle en l'an 2000*. Strasbourg, Conseil de la Coopération Culturelle. 1983.

- CONSEIL DE L'EUROPE. *Recueil d'information sur les opérations d'éducation interculturelle en Europe*. Strasbourg, CDCC. 1983.
- CONSEIL DE L'EUROPE. *L'Éducation multiculturelle*. Strasbourg, CDCC. 1989
- CONSEIL DE L'EUROPE. *Séminaire sur l'éducation interculturelle. Rapport*. Strasbourg, CDCC. 1989.
- CONSEIL DE L'EUROPE. *La prise en compte de la diversité culturelle dans les approches disciplinaires*. Strasbourg, CDCC. 1987.
- CONSEJO DE EUROPA. *La educación intercultural como modelo educativo para situaciones sociales de las que forman parte minorías culturales*, Seminario-Atelier celebrado en Madrid, marzo 1983. Project n° 7 du CDCC. Rapport général établi par L. Dabene (Gómez Dacal, Rodríguez Couso, Soler Fierrez et al.), DECS/EGT (83). 1983.
- CONGRESO NACIONAL DE PEDAGOGÍA (VIII). *Educación y sociedad plural*. Actas. Universidad de Santiago-Sociedad Española de Pedagogía, Vols. I-II. 1984.
- CPDS. *L'interculturalisme: de l'idée a la pratique pédagogique*, Groupe italo-suisse pour le formation des enseignants. Centro Pedagogico-didattico per la Svizzera. Berne, 1984.
- CRAFT, H. (Ed.) *Education and Cultural Pluralism*. The Falmer Press. London, 1984.
- CRAFT, H. (Ed.) *Teaching in a Multicultural Society: The task for Teacher Education*. Falmer Press. London, 1981.
- CUMMINS, J. *Bilingualism and special Education: Issues in assesment and Pedagogy*. Multilingual Matters. Cleveland, 1984.
- EDWARDS, V. *Langage in Multicultural Clasrooms*. Bastford Academic and Educational Ltd. London, 1983.
- GOLLNICK, D.M.; CHINN, P.h. *Multicultural Education in a Pluralistic Society*. Charles Merrill. London, 1986.
- GRANT, C.A. *The Public School and the Challenge of Ethnic pluralism*. The Pilgrim Press. 1981.
- HALL, EDWARD, T. *Le langage silencieux*. Seuil. Paris, 1984.
- HANNOUN, H. *Les ghettos de l'école: pour une éducation interculturelle*. E.S.F. Paris, 1987.
- HOLMES, B. (Ed.) *Diversity and Unity in Education*. Allen and Unwin. London, 1980.
- HUSEN T.; OPPER, S. *Educación multicultural y multilingüe*. Narcea. Madrid, 1984.
- I.C.E. *Bilingüismo y biculturalismo*. Ceac. Barcelona, 1978.
- JAMES, A.; JEFFCOATE, R. (Eds.) *The School in the Multicultural Society*. Harper and Row. London, 1981.

- KLEIN, G. *Resources for Multicultural Education: An Introduction*. Longman Resources Unit for the Schools Council. 1982.
- LEVINE, R.A.; WHITE, M.I. *El hecho humano. Las bases culturales del desarrollo educativo*. Visor/MEC. Madrid, 1987.
- LEBLANC, G. *L'école, les écoles, mon école*. IQRC. Quebec, 1986.
- LESOURNE, J. *Education et société: les défis de l'an 2000*. La découverte. Paris, 1988.
- LIEGOIS, J.P. *La escolarización de los niños gitanos y viajeros*. Comisión de las Comunidades Europeas. Luxemburgo, 1987.
- LIEGOIS, J.P. *Gitanos e itinerantes. Informe para una formación intercultural de los enseñantes*. Asociación Nacional Presencia Gitana. Madrid, 1987.
- LYNCH, J. *The Multicultural Curriculum*. Batsford. London, 1983.
- LYNCH, J. *Multicultural Education: Principles and Practice*. Routledge and Kegan Paul. London, 1986.
- LYNCH, J. *Interculturalisme et multiculturalisme: le contexte pédagogique en Europe*. CDCC. Strasbourg, 1989.
- MALINOWSKI, B. *Una teoría científica de la cultura*. Edhasa. Barcelona, 1981.
- MANCHO, S. *La segunda generación emigrante en Europa*. Estudio realizado por el I.D.C. del Ministerio de Cultura. Madrid, 1980.
- MAUVIEL, H. *L'idée de culture et de pluralisme culturel (aspects historiques, conceptuels et comparatifs)*. Thèse, Université René Descartes. Paris, 1984.
- MEAD, M. *Ciencia y concepto de raza*. Fontanella. Barcelona, 1972.
- M.B.C. *Bibliografía de la educación de los emigrantes*. Servicio de Publicaciones del M.E.C. Madrid, 1981.
- MILLER, J. *Many voices: Bilingualism, Culture and Education*. Poutledge and Kegan Paul. London, 1983.
- MODGIL, S.; VERMA, G.; HALLICK, K.; MODGIL, C. *Multicultural Education*. The Falmer Press. London, 1988.
- MONTANDON, E. *Educación para la comprensión internacional, la paz y los derechos humanos*. UNESCO/BIE. Ginebra, 1983.
- MULLARD, C. *Anti-racist Education: The three «O's»*. NAME publications. London, 1984.
- NEAVE, G. *La comunidad europea y la educación*. Fundación Universidad-Empresa. Madrid, 1987.
- O.C.D.E. *L'Education multiculturelle*. OCDE. Paris, 1987.
- O.C.D.E. *Les enfants de migrants à l'école*. OCDE. Paris, 1987.

- O.C.D.E. *L'école et les cultures*. OCDE. Paris, 1989.
- PERETTI, Andre de *Pour une école plurielle*. Larousse. Paris, 1987.
- PORCHER, L. *L'Éducation des enfants des travailleurs migrants en Europe. L'interculturalisme et la formation des enseignants*. Conseil de l'Europe. Strasbourg, 1979.
- PORTER, J.D. *Black child, white child: The development of racial attitudes*. Harvard University Press. Cambridge, 1971.
- PRICE-WILLIAMS, D.C. *Por los senderos de la Psicología intercultural*. Fondo de Cultura Económica. México, 1980.
- QUELLET, F. *Pluralisme et école: jalons pour une approche critique de la formation interculturelle des éducateurs*. IQPC. Québe, 1988.
- QUELLET, F. *L'étude des religions dans les écoles: l'expérience américaine, anglaise et canadienne*. Wilfrid Laurier University Press. Waterloo (Ontario), 1985.
- REY, M. (Ed.) *Une pédagogie interculturelle*. Commission nationale suisse pour l'UNESCO. Berne, 1984.
- RIGUET, M. *Éléments de synthèse pour une réflexion sur l'école française interculturelle*. Laboratoire de psychologie sociale appliquée, Section interculturelle, Institut de psychologie, Université de Paris V. 1985.
- SIGUAN, M.; MACKEY, W. *Educación y bilingüismo*. Santillana/Unesco. Madrid, 1986.
- SKUTNABB, T. *Bilingualism or not: The educating of minorities*. Cleveland, Multilingual Matters. 1984.
- SOLER, E. *Interculturalismo y educación*. Instituto Español de Emigración, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. Madrid, 1986.
- STENHOUSE, L.; VERMA, R.; WILD, R.; NIXON, J. *Teaching about Race Relations: Problems and effects*. Routledge and Kegan Paul. London, 1982.
- STONE, H. *The Education of Black Children in Britain: The Myth of Multicultural Education*. Fontana. Glasgow, 1981.
- TRIANDIS, B.C. *The analysis of subjective culture*. Wiley. New York, 1972.
- UNESCO. *Un solo mundo, voces múltiples*. Fondo de Cultura Económica. México, 1980.
- UNESCO. *Vivir entre dos culturas*. Serbal/Unesco. Barcelona, 1983.
- UNESCO. *Problemas de la cultura y los valores culturales en el mundo contemporáneo*. Unesco. París, 1983.
- URBANO, V. *Educación y sociedad pluralista*. Fundación Oriol-Urquijo. Bilbao, 1980.
- VARIOS. *Cataluña, Europa: Una mirada pedagógica*. Instituto Municipal de Educación, Ajuntament de Barcelona.

- VERMA, G.; BAGLEY, C. *Self-concept, Achievement and Multicultural Education*. MacMillan, London, 1982.
- VOORBACH, J.T.; PRICK, G.N. (Eds.) *Teacher Education: An overview of recent research and development on teacher education in the Netherlands*. s-Gravenhage: SVO, ATEE. 1985.
- ZARATE, G. *Enseigner une culture étrangère*. Hachette. Paris, 1986.